

Terane HEŞİMOVA

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Bakü,
Azerbaycan.

Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku,
Azerbaijan.

tarana_nur@yahoo.com.tr

Geliş Tarihi/Received 25.11.2024
Revizyon/Revision 03.09.2025
Kabul Tarihi/Accepted 10.09.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 20.09.2025

Atf

Heşimova, T. (2025). 20. Yüzyıl Başlarında Özbek ve Türkmen Halklarının Millî Matbuatının Gelişmesinde Molla Nasreddin Dergisi ve Molla Nasreddinciler. *Turcology Research*, 84, 539-548.

Cite this article

Heşimova, T. (2025). Molla Nasreddin Journal and Molla Nasreddinists in the Development of the National Press of the Uzbek and Turkmen Peoples in the Early 20th Century. *Turcology Research*, 84, 539-548.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

20. Yüzyıl Başlarında Özbek ve Türkmen Halklarının Millî Matbuatının Gelişmesinde *Molla Nasreddin Dergisi* ve *Molla Nasreddinciler*

Molla Nasreddin Journal and *Molla Nasreddinists* in the Development of the National Press of the Uzbek and Turkmen Peoples in the Early 20th Century

Öz

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın ilerici ve cesur aydınları, aydınlanma, özgürlük ve demokratikleşme taleplerini daha güçlü bir biçimde dile getirmeye başlamışlardır. Bu dönemde Mirza Celil Memmedkuluzade, karşılaştığı engellere rağmen 1906'da Molla Nasreddin (1906–1931) adlı haftalık siyasi mizah dergisinin ilk sayısını yayımlamıştır. Aydınlanmacı düşünceleri ve eğitime yönelik çağrılarıyla öne çıkan dergi, yalnızca Azerbaycan halkına değil, bütün Müslüman toplumlara hitap ederek onları cehalet, taassup ve eğitimsizlikten uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Satir ve mizah yoluyla toplumsal eleştiriyi merkezine alan Molla Nasreddin, bir yandan millî değerleri korurken, diğer yandan Müslüman Doğu'nun evrensel değerlere açılımında önemli bir rol üstlenmiştir. Dergi, özellikle Türkmen ve Özbek halklarıyla kurduğu edebî etkileşimler sayesinde kültürel ilişkilerin gelişmesine, yeni bir edebiyat köprüsünün kurulmasına ve tarihî dostlukların güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu etkinin en açık göstergesi, Orta Asya'da yayımlanan ve aydınlanmacı düşüncelerin öncüsü kabul edilen Tokmak (Türkmenistan) ve Muştum (Özbekistan) dergileridir. Bu yayınlar hurafelere ve toplumsal geriliklere karşı çıkarak, millet ve toprak sevgisini yüceltmiş ve eleştirel gerçekçiliği güçlendirmiştir.

Özbek aydınlarının Memmedkuluzade ve Mirza Elekber Sabir'in eserlerine duyduğu ilgi, dergide yayımlanan nesir ve şiirlerde ortak toplumsal sorunların işlenmesinden kaynaklanmıştır. Nitekim Buhara ve Aşkabat zenginlerinin yozlaşmış yaşam tarzları ve halkın sorunlarına kayıtsızlıkları dergide sıklıkla eleştirilmiştir. Ayrıca Sufizade, Ajzi, Avlani ve diğer Özbek şairleri de Molla Nasreddin ve benzeri dergilerde toplumsal meselelere yönelik görüşlerini ve çözüm önerilerini paylaşmışlardır.

Sonuç olarak Molla Nasreddin, cehaletle mücadele eden, toplumsal bilinçlenmeyi teşvik eden ve Özbek ile Türkmen basınının gelişmesine yön veren bir hareket olarak, erken 20. yüzyıl Orta Asya'sında edebî etkileşimlerin ve demokratikleşme arayışlarının en önemli taşıyıcılarından biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Özbek, Türkmen, Molla Nasreddin, Millî Matbuat, Sanatsal İlişkiler.

Abstract

At the beginning of the 20th century, the progressive and courageous intellectuals of Azerbaijan began to express more forcefully their demands for enlightenment, freedom, and democratization. In this period, Mirza Celil Mammadguluzade, despite the obstacles he faced, published the first issue of the weekly political satirical magazine *Molla Nasreddin* (1906–1931) in 1906. Distinguished by its enlightenment-oriented ideas and educational appeals, the magazine aimed not only at the Azerbaijani people but also at all Muslim societies, encouraging them to move away from ignorance, dogmatism, and illiteracy. By placing satire and humor at the center of social criticism, *Molla Nasreddin* simultaneously preserved national values and played a key role in opening the Muslim East to universal ideals.

The magazine contributed significantly to cultural relations and historical friendships, particularly through its literary interactions with the Turkmen and Uzbek peoples, thereby serving as a bridge between different traditions. Its influence is most evident in the emergence of *Tokmak* (Turkmenistan) and *Mushtum* (Uzbekistan), which came to be recognized as pioneers of enlightenment thought in Central Asia. These publications firmly opposed superstition and backwardness, exalted love of homeland and nation, and reinforced the principles of critical realism.

The keen interest of Uzbek intellectuals in the works of Mammadguluzade and Mirza Alakbar Sabir stemmed from the fact that the prose and poetry published in *Molla Nasreddin* addressed the shared social problems of both communities. The immoral lifestyles and indifference of the wealthy classes in Bukhara and Ashgabat were frequently criticized in its pages. Furthermore, Uzbek poets such as Sufizade, Ajzi, and Avlani voiced their views and proposed solutions to social issues in *Molla Nasreddin* and other journals such as *Hayat*, *Shalala*, *Irshad*, and *Füyuzat*.

In conclusion, *Molla Nasreddin* emerged not merely as a satirical publication but as a powerful intellectual movement that fought ignorance, promoted social awakening, and guided the development of the national press of the Uzbek and Turkmen peoples. It thus became one of the most important vehicles of literary interaction and democratization in early 20th-century Central Asia.

Keywords: Azerbaijan, Uzbek, Turkmen, Molla Nasreddin, National Press, Artistic Relations

Giriş

1905 Rusya İhtilâli'nden sonra Azerbaycan'ın açığörüşlü, cesaretli ve yürekli aydın kesimi, aydınlanma ve özgürlük isteklerini daha aktif şekilde dile getirmeye başladı. Dönemin şartlarının ortaya koyduğu tüm engellerin üstesinden gelebilen Mirza Celil Memmedkuluzade, 1906 yılında "Molla Nasreddin" (1906-1931) adlı haftalık siyasi mizah dergisinin ilk sayısını yayımladı. Toplumda yaşanan olumsuzlukları hiciv ve mizahi kendine özgün bir dille, ironik üslupla dile getiren, toplumun aydınlanması ve gelişmesini destekleyen büyük bir yazar ve şair grubunu etrafında toplayan dergi "Ömer Faik Numanzade, Mirza Elekber Sabir, Ali Nazmi, Abdürrahim Bey Hakverdiyev, Kurbanali Şerifov, Salman Mümtaz, Ali Razi Şemsizade, Memmed Seid Ordubadi, Bayramali Abbaszade, Mirza Ali Möciz Şebüsteri, Cefer Cabbarlı, Ali Mühsin İrevani, Müceyri, Süleyman Melikov, Mehemed Ali Sidgi, Alikulu Necefzade Gemküsar, karikatür ve resimleri çizen ressamlardan Oscar İvanoviç Şmerling, Jozef Rotter, Ezim Ezimzade, Emir Hacıyev, Gazenfer Haligov, İsmayıl Ahundov, Kâzım Kâzımzade, E. Behzad, Halil Musayev" gibi milletsever aydınlarla yola çıktı (Aşırılı, 2009). "İlk sayısı 7 Nisan 1906'da Tiflis Gayret Matbaası'nda basılan bu küçük ama etkili mizah dergisinin son sayısı Ocak 1931 tarihinde basılmış ve bu tarihler arasında 741 sayı çıkmıştır. Dergi önce Tiflis'te (7 Nisan 1906 – 25 Aralık 1917), kısa bir süre Tebriz'de (20 Şubat 1921 – 15 Mayıs 1921) daha sonra Bakü'de (2 Kasım 1922 – Ocak 1931) neşredilmiştir. Tiflis'te 370 sayı, Tebriz'de 8 sayı, Bakü'de 363 sayı çıkmıştır.¹ Dergi aynı zamanda karikatür sanatının ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Azerbaycan'da demokratik değerlerin gelişmesinde ve halkın aydınlanmasında müstesna hizmetleri bulunan Molla Nasreddincilik, emperyalist güçlerin sömürgeci politikalarına karşı çıkarak, İran, Türkiye, Irak, Afganistan, Hindistan gibi ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketine özel önem vermiş ve bu mücadeleye manevi desteğini esirgememiştir. "Molla Nasreddin" dergisi, faaliyeti boyunca sürekli olarak Orta Asya halklarının sosyo-politik ve toplumsal sorunlarına odaklanmış, edebî ve kültürel hayatın aydınlatılmasında büyük rol oynamıştır. Döneminde siyasi baskılara göğüs gererek cahil tabakayı uyandırmaya çalışan dergi, sadece Kafkasya muhitinde değil, tüm Doğu dünyasında geniş yankı uyandırmıştır.

20 yüzyılın başlarında "Molla Nasreddin" dergisi, Türkmen ve Özbek halklarıyla edebî ilişkilerin gelişmesine, yeni bir sanat köprüsüne dönüşmesine ve tarihî dostlukların güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Azerbaycan halkının uyanışına hizmet eden "Molla Nasreddin" dergisi, sadece Azerbaycan halkının millî değerlerini korumakla kalmamış, aynı zamanda Müslüman Doğu'nun evrensel değerlere uzanan yolu olmuştur. Geçtiğimiz yüzyılın başlarında Orta Asya'da yayımlanan, aydınlanma fikirlerinin habercisi, hurafe ve kölelik belasına karşı kesin bir mevki sergileyen, düşüncelerde millet ve toprak sevgisini besleyen, yenilikçi fikirlerin eleştirel gerçekçiliğini geliştiren Türkmenistan'daki "Tokmak" ve Özbekistan'daki "Muştum" gibi dergiler, "Molla Nasreddin" dergisinin ve "Molla Nasreddinciler" in etkisiyle oluşturulmuştur. Sayfalarında halkın ve milletin aydınlanması yönünde küçük hikâyeler, mizahi şiirler, mizahi ilanlar, fıkralar, siyasi yazılar, mizahi haberler, karikatür ve illüstrasyonlar gibi satirik türlere yer veren derginin yankısı çok geçmeden Özbek ve Türkmen halklarının millî matbuatında duyuldu. "Molla Nasreddin" sayfalarındaki yazılarla Doğu değerlerini ve Müslüman maneviyatını hor gören güçlere karşı mücadelecî bir duruş sergilediği gibi "Tokmak" ve "Muştum" dergileri de aynı duruşu sergilemekteydi. "Muştum" dergisinin 1924 yılında 23. sayısında yazıyor: "Molla Nasreddin"! Erondan Sharqiy Turkistongacha, Ozarbayjondan Tataristongacha, Boshqiristondan Qozog'istongacha Beynan daryosigacha, hatto Qrimdan Dog'istongacha qo'l cho'zib, yuqoridan johil musulmonlarni o'ziga tortding"² (Muştum, 2024, s. 23). "Molla Nasreddin", diğer Orta Asya halklarıyla birlikte, Özbek halkının hayatıyla da yakından ilgilenmekteydi. 1922 yılında sonuç olarak "Muştum" dergisi Abdulla Kadiri ve Gazi Yunus'un editörlüğünde yayın hayatına başladı. Özbekistan'ın edebiyat uzmanları, haklı olarak "Muştum" dergisini "Molla Nasreddin" in "küçük Özbek kardeşi" olarak adlandırıyor. 1927 yılında 5. yılını kutlayan derginin kutlamasında, "Molla Nasreddin" ve "Molla Nasreddinciler", Muştum dergisinden "Dine, hurafeye ve karanlığa karşı mücadelede genç yoldaşımız" diye bahsetmişlerdir. Özbek şairi Muminjan Muhammedcanov, "Molla Nasreddin" dergisinin hayatında oynadığı rolden bahsederek yazar: "1908'de Ufa Medresesi-Aliyah'da okuyordum. Burada öğrenciler için bir kütüphane açılmıştı. Kitaplar, gazeteler farklı yerlerden geliyordu. "Molla Nasreddin" mizah dergisiyle ilk kez burada tanışmıştım. M. A. Sabir'in şiirleri beni o kadar etkiledi ki, şu anda bile bu etkisinden kurtulamadım. Hangi konuda yazmak istersem Molla Nasreddin ve Sabir bir öğretmen gibi karşımda canlanıyor ve bana yardımcı oluyorlar. 1924'ten 1927'ye kadar "Muştum" dergisinde sorumlu sekreter olarak görev yaptım. "Muştum" cehaleti, kötü örf ve adetleri eleştirirken yalnızca "Molla Nasreddin" dergisinden ilham almıştır" (Aliyev G, 1966, s. 74).

¹ Molla Nasreddin, <https://mnjurnal.az/az.php?go=tarix>

² "Molla Nasreddin"! İran'dan Doğu Türkistan'a, Azerbaycan'dan Tataristan'a, Başkurtistan'dan Kazakistan'a Beyn Nehr'e, hatta Kırım'dan Dağıstan'a elinizi uzattınız ve gafil Müslümanları uyandırdınız.

"Molla Nasreddin" ve Molla Nasreddincilerin Özbek Satirasına Katkısı

Azerbaycan'da sosyal realist edebî cereyanının ortaya çıkmasına neden olan "Molla Nasreddin" 25 yıllık faaliyet süresi boyunca, Orta Asya halkları dâhil olmak üzere Doğu halklarının sosyal ve siyasi hayatına ilişkin bir dizi makale yayımladı. Dergide tenkidi mahiyet taşıyan küçük hikâyeler, mizahi şiirler, siyasi yazılar, karikatür ve illüstrasyonlar, felyetonlar, pamfletler, denemeler, seyahatnameler, telgraf haberleri gibi satirik sanat örnekleri, Azerbaycan sınırlarının ötesine geçerek aynı ve benzer sosyo-siyasal sorunları yaşayan Doğu halkları için ilgi odağına dönüşmüştü. Aynı zamanda "Molla Nasreddin" dergisi, faaliyeti boyunca Ortadoğu ve Orta Asya halklarının hayatındaki sosyo-politik, edebî ve kültürel olayları geniş bir şekilde ele alması nedeniyle halkın bağımsızlık mücadelesini savunan dergiyi Özbek okuyucusu aktif olarak takip ediyordu. Bu dönemde "Molla Nasreddin" dergisi, bir dergi olmanın ötesine geçerek, toplum-siyasal olaylara tesir gücüne sahip satirik bir akıma dönüşmüştü.

"Molla Nasreddin" dergisinin 1917 yılının 17. sayısında derginin hangi Özbek şehirlerinde dağıtıldığına dair bilgi verilmiştir. "Semerkand: 'Zarafşan' kütüphanesi, Buhara'daki 'Marifat' şirketi - Yagubbayov ve Nurjan İslambayov, Hokand'da 'Geyret' şirketi, Taşkent'te eski şehirdeki 'Maktab' mağazası" ("Molla Nasreddin" dergisi, 1917, say 17)³. Özbek yazarları ve şairlerinin derginin yayımlandığı Tiflis'e ve Bakü'ye gelişleri, derginin editörü Celil Memmedkuluzade ve Mirza Elekber Sabir'le olan yakın dostlukları ve onların sürekli Özbekistan'a, Türkmenistan'a seferleri iki halkın satirik edebiyatının ve basınının müşterek gelişmesine neden olmuştur. Daha sonra M.E. Sabir, Doğu ülkelerini, İran ve Orta Asya'nın Horasan, Sabzvar, Nişapur, Merv, Aşkabat, Buhara, Semerkand gibi kültür merkezlerini gezmiş, Özbek aydınları, şairleri ve yazarları - M. S. Sufizade, Raci, Şüküriyle tanışmıştır. Özbek şairi Seid Ahmet Siddiki Ajzi ile buluşması, bu ilişkileri daha da güçlendirerek Sabir'in derin gözlemlere dayalı yeni eserler kaleme almasını sağlamıştır. "20. yüzyılın başlarında "Molla Nasreddin" dergisi Türkistan'da yayıldı. Mir Celal Yusufzade tarafından yayınlanan "Buharai Şerif", Mahmudhoca Behbudi'nin "Ayna" (1913-1915) ve "Semerkand" (1913), Ubaydulla Asadullahocayev'in "Sedayi Türkistan" (1914), Osmanhan Mahmudov'un "Sedayi Fergana" (1914), Abdurauf Fitrat'ın "Hurriyyet" (1917-1918) ve diğer birçok yayımla yakın iş birliği ilişkilerini sürdürmekteydi. Bu gazetenin editörü, 1912 yılında Azerbaycan'dan davet edilmişti (Baltabayev, 2019, ss. 307-308).

Özbek halkının ve aydınlarının, başta Celil Memmedkuluzade ve Sabir olmak üzere, "Molla Nasreddinciler" in eserlerine ilgi göstermelerinin ana nedenlerinden biri, derginin sayfalarında yayımladıkları nesir ve şiir örneklerinde her iki milletin ortak sorunlarının dile getirilmesiydi. Buhara zenginlerinin ahlaksızlığı, başıbozukluğu, halkın sorunlarını ihmal etmeleri dergide sürekli olarak eleştirilmekteydi. "Molla Nasreddin" dergisinde Alikulu Gamküser, Buhara emiri Ahad Han'ın ve Emir Mir Alim'in yaptıkları acımasızlıkları şu şekilde dile getirmiştir:

*Sağ idi Ehed Han, var idi başka evalim,
Öldü o, o gün ki, yerini tutdu Mir Alim.
Mahv oldu adalet, başlandı mezalim,
Can çıktı, fakat kaldı heyulayı –Buhara.
O vakit merhumeledi her işe igdam
Her şehri gezdi, tutmadı bir ülkede aram,
Elhek o kişi, kıldı aşkbağlığın itmam.
Sürdü keyfini, söyledi ohhay, Buhara (Molla Nasreddin, 1913, 5. Sayı).*

Buhara emirlerinin aylıklık edip devlet işlerini kontrol dışı bırakması, bütün işlerini istiharelerle yapmaları karikatürlerde, felyetonlarda ve çoğunlukla satirik şiirlerinde yansıtılmıştır. "Molla Nasreddin" dergisinde dinin kendi çıkarları için bir araç olarak kullanılması ve adaletsiz yönetimin bireylerin kafa karışıklığına neden olması bilimin, eğitimin ve ilerlemenin düşmanı olarak eleştirilmiştir. "Molla Nasreddin" dergisinin Doğu halkları arasındaki en geniş okuyucu kitlesi Özbekistan'dadır. Özbek halkının ilerici aydınları, bu satirik ve eğitici yazı ve hikâyelerin yazarlarını tanımak istemiş ve bu vesileyle Celil Memmedkuluzade'yi ve M. A. Sabir Taşkent'e davet edilmiştir. Bu açıdan, Özbek aydını Muhammadağa Haşimov'un anıları oldukça ilginçtir. "Celil Memmedkuluzade ile sohbetimizde bütün Doğu halklarının sorunlarının derginize yansıtıldığını söyledim. Ancak kadın özgürlüğü meselesini çok erken başlattınız. Din; ülkelerimizde derin köklere sahiptir, halk dindar insanların Tanrı olduğuna inanıyor. Onlar derginizde çok ağır bir şekilde eleştiriliyorlar. Bu yüzden size karşı güçlü bir propaganda yapıyorlar. Dergiyi kapatmak için tedbir alıyorlar, dedim." (Aliyev, 1966, s. 174) M. Haşimov'un endişelerinin gereksiz olduğunu belirten Celil Memmedkuluzade, görüşünü şöyle ifade ediyor: "Molla Nasreddin" elli yıl önce yayına başlamalıydı ve bununla birlikte

³ Molla Nasreddin, <https://mnjurnal.az/az.php?go=tarix>

kadın özgürlüğü konusu ele alınmalıydı. Toplumda kadının değerinin düşük olması, hukuksuzluğu ve diğer cehaletlere götüren sosyal meseleler milletimizi geriletıyor. Bunun temel nedeni kendilerini görme yeteneğinden yoksun olmalarıdır, bu yüzden kendilerini onlara göstermemiz lazım. Bunları göstermek için cesaretli ve cesur olmaya ihtiyaç vardır" (Aliyev, 1966, s. 175). Bu gibi karşılıklı buluşmaların ve tartışmalar sonucunda olarak 1922 yılında "Molla Nasreddin" in etkisiyle "Muştum" satirik dergisi yayınlandı. "Muştum" dergisinin çalışanlarından Mahmut Rahmani, "Molla Nasreddin" ve "Muştum" dergilerinin yazarlarının sanatsal ilişkilerini konu alan bilimsel bir çalışma kaleme almıştır. Özbek milletinin yetenekli şairi Muhammedşerif Sufizade, Celil Memmedkuluzade ve Mirza Elekber Sabir ile yakın arkadaş olmuş; Sabir'in şiirlerini Farsçaya çevirmiş ve Afganistan'da "Siracülehbâr" dergisinde yayınlamıştır.

Mirza Elekber Sabir ve Özbek Edebiyatı

1905-1917 yılları, Azerbaycan ve Özbek halklarının hayatında sosyo-politik değişimlerin yoğun yaşandığı bir dönemdir. Doğal olarak, yaşanan sosyo-politik olaylar edebiyata da yansımaktaydı. Bu doğrultuda Azerbaycan ve Özbek aydınları, toplumun sorunlarını ortak bir şekilde çözmeye, dönemin en canlı ve karakteristik konularını ele almaya gayret ediyorlardı. Zövgi, Avaz Öter, Niyazi, Ayni, Şirmemmedov, Avlani, Beyani, Raci, Şüküri ve Ajzi gibi Özbek maarifçileri, Azerbaycan'ın sanat ortamıyla yakın ilişkiler içinde olan parlak isimlerdi. Sufizade, Ajzi, Avlani ve diğer Özbek şairleri "Molla Nasreddin", "Hayat", "Şelale", "İrşad" ve "Füyuzat" gibi dergilerde kendi görüşlerini ve toplumun sorunlarının çözüm yollarını anlatıyorlardı. İdeallerin ve hedeflerin uyumu nedeniyle, Sabir şiiriyle ilgilenen Özbek şairlerinin sanatında, Sabir'in şiirleriyle konu, içerik, ruh, biçim ve üslup bakımından benzerlikler vardır. Sabir'in eleştiri ve inkâr yeteneği ile kullandığı sanatsal ifade araçları, Özbek şairleri tarafından sanatsal bir şekilde benimsenmiştir. Azerbaycanlı şair ve döneminin satira akımının kurucusu Mirza Elekber Sabir, Orta Asya ülkelerine; Nişabur, Merv, Aşkabat, Buhara ve Semerkand şehirlerine sık sık yolculuklar yapmış, insanlarla buluşmuş, izlenimlerini eserlerine yansıtmıştır. Özbekistan'ın Semerkand şehrinde Raci, Şüküri, Ajzi gibi aydınlarla ve Merv'de yaşayan Özbek aydını Muhammedşerif Sufizade ile tanışarak sanat ilişkileri kurmuştur. İlerici bir edebî ve sosyal çevreye sahip olan Semerkand şehrinde bulunduğu sırada, yerli Özbek halkının zor durumunu görmesi Azerbaycan şairini etkilemiştir.

20 yüzyılın başlarında Mirza Elekber Sabir, "Bildir ehyayi-Semerkand etti İran taciri" ve "Mektebe düşman olan bazı mukaddes ülema" misralarıyla (Sabir, 2004, s. 19) başlayan taziyanelerinde, Kokand'daki ve Buhara'daki cahilleri, eğitime engel olan geri düşünceli makam sahiplerini eleştirirdi. Mirza Elekber Sabir, Doğu halklarının geri kalmışlığından, zulme ve itaate boyun eğmelerinden endişe duymuş, onların trajik kaderine ağlayarak gülmüş ve insanları gaflet uykusundan uyandırmak için mücadele çağrısında bulunmuştur.

*Ağlar bize topraklar,
Dağlar, dereler, taşlar,
Zinhar edelim hizmet
İnsanlığa yoldaşlar.*

*Gayret, a vatandaşlar,
Hümmet, a vatandaşlar* (Bağırov, 1976, s. 5)

Hamze Hekimzade Niyazi yurttaşlarını gaflet uykusundan uyandırmak için Sabir'in üslubunu şöyle kullanmıştır:

*Uyku bitsin kardeşler,
Gözü açın, dindaşlar,
Gaflet ile geçmesin
Şimdi bu yazü kışlar* (Bağırov, 1976, s. 5)

Sabir'in sanatından etkilenen, maarifçilik yönelimli satirik şiirler yazan M. Sufizade, şiir sanatına "Hanım" şiiriyle başlamıştır. Sufizade, Bakü'ye yolculuğu sırasında Sabir'le buluştuktan sonra "Hanım" şiirini Azerbaycan Türkçesiyle kaleme almıştır. Görüldüğü gibi Sabir sanatından pek çok şair esinlenmiştir. Seidahmet Siddiki Ajzi (1864-1927) Sabir'in sanatından en çok etkilenen ve esinlenen Özbek şairidir. Vahid Abdullayev, S. Ajzi'yi "Sabir'in en çok etki gösterdiği Özbek şairi" olarak nitelmiştir. Sabir'in Özbek satirik şiirine etkisi, ilk kez Vahid Abdullayev'in "Ten ve Turmuş" (Bilim ve Hayat) dergisindeki "Sabir ve Ajzi" makalesinde ele alınmıştır. "Siddiki Ajzi, 1901 yılında babasından miras kalan bahçeyi satarak üç yıllık bir yolculuğa çıkmış, Tiflis'e vardığında Celil Memmedkuluzade ve Sabir'le tanışmıştır. Sabir'in sanatının Ajzi üzerindeki etkisinin

"Şükür, Hudaya" adlı aynı isimli şiirleriyle başladığını da belirtilmelidir (Abdullayev, 1962, s. 6). "Sabir'in bu şiiri 1907'de Semerkand'ta satirik bir dergide yayınlandı" (Araslı, 1998). Her iki şiir de konu, üslup ve dil bakımından birbirine çok benziyor. Şiirlerin karşılaştırması, görüşümüzün doğruluğunu sağlamaktadır.

Sabir:

*Merhametsiz eyanlarına şükür, Hudaya!
Bu sahibi milyonlarına şükür, Hudaya!
Millet gamına bakmayan enzari-keremle
Yuşani-zevi-şanlarına şükür, Hudaya!*

Ajzi

*Emmamelî şeytanlarına şükür, Hudaya!
Bu fegidi-imanlarına şükür, Hudaya!
Set çekmeye iman yoluna amr eylemişler
Bu fikirli sultanlarına şükür, Hudaya! (Abdullayev, 1962, s. 6).*

Satirik şiirin gelişmesinde yaptığı önemli katkılardan dolayı Özbek satirik şiirinde Sabir'in rolünü üstlenmiş olan Ajzi, "Ey Para" (1910) satirik şiirinde, para karşılığında maneviyatını ve kişiliğini satanları, çok para kazanmak için fakirlerin haklarını yiyenleri ve ahlak cellatlarını eleştirir:

*Nuri çeşmanım mısın ey pul, ya canımmısın?
İsmetim, namusum, ırzım, gayretim, kanımmısın?*

Sabir'in sanatından etkilenerek Ajzi "Çervon" satirik şiirini kaleme alır:

*Çervonsun, çervonsun, işindir hile
Bizi kendine aşık edersin, çervon.
Aklımızı aldın kendine
Bizleri kimleye satarsın, çervon (Abdullayev, 1962, s. 6).*

Azerbaycanlı ve Özbek köylülerinin zorluklarla dolu yaşamına kayıtsız kalamayan Sabir ve Ajzi, "Ekinci" (1907) ve "Ekilmiş Toprakların Acıları" şiirlerinde köylülerin mazlum hallerini tasvir etmiş ve itiraz seslerini kaleme almışlardır.

Sabir:

*Mazlumluk edib başlama feryata, ekinci,
Koyma özünü tilkiliye, ay ekinci (Sabir, 1934, s. 102)*

Ajzi:

*Kar altında kış işler idim görmedi dehgan.
Şimdi görürüm hepsinin elinde ketman.
Her hanginin bellerinde, belbağında bir nan
Görünür kim olacaktır bana mehman
Mehman deme, o ehli cefalar yine çıktı,
Dehgan denilen taze belaler yine çıktı (Bağirov, 1976, s. 5).*

1913 yılında Türkistan sansürcüleri buna izin vermemiş ve Kafkasya'da bastırılan "Encümeni Ervah" ve "Miretül İbret" adlı fantazi öyküleri Semerkand ve Buhara'da büyük yankı uyandırmıştır⁴ (Kasimov, 1989, s. 56). Özbek edebiyat bilimcisi Begali Kasimov, 1924 yılında "İnkilob" gazetesinde yayımlanan "Özbek Şairi Ajzi" makalesini 1989 yılında "Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı" gazetesinde tekrar yayımlatmıştır. Fakat Ajzi'nin Türkistan sansürü nedeniyle Kafkasya'da öykülerinin yayımlandığı kaydedilmektedir. Aslında Ajzi'nin adı geçen iki eseri sansür yasakları nedeniyle Özbekistan'da yayımlanamadığı için "Miretül

⁴ 1913 nci yılda Turkiston çenzuri ruxsat bermağan va Kafkazda bosdirulğon «Anjumani arvox» va «Miryoti ibrat» deqan xayeliy hikoyesi Samargand va Buxoroğa katta taysir gilğondir.

İbret" (İbret'in Aynası) ve "Encümeni-ervah" (Ruhlar Meskeni) şiirleri, 1912 yılında "Molla Nasreddin" dergisinin matbaasında basılmıştır. Şairin "Miretül İbret" şiiri ile Sabir'in "Uyku" (1910) ve "Vageayi-Yubileykarane" (1911) şiirleri arasında konu yakınlığı, benzer olaylar, aynı eleştiri hedefi, üslup ve dil benzerliği bulunmaktadır. Sabir'in satirasının Ajzi'nin eseri üzerindeki etkisi uzun yıllar bilinmemekteydi; 1970'li yıllara kadar bu etkiden söz edilmemiştir. 60'lı ve 70'li yıllarda edebiyatta yasakların gevşetilmesi ile araştırmacılar, Ajzi'nin "Ey gözlerim", "Ey Huda", "Ülema" satirik şiirlerini gün yüzüne çıkardılar. "Sonuç olarak bu şiirlerin Sabir'in "Erkekler" (1908), "Neylerdin İlahi" (1908), "Ya Reb" (1907) hicivlerinden etkilenecek yazıldığı ortaya çıktı. Sabir'in "Vay Vay" (1908) şiiri, Ajzi'nin "Ülemalar" satirik şiiriyle konu, fikir, dil ve anlatım tarzı bakımından oldukça uygun ve benzerdir". (Bağırov, 1976, s. 5)

Yahut:

*Vatan xarobasin isloxina intozoridayam,
Bu intizorima bir intizordir bois,-
Na uldi millat ulib etibordin maxrum,
Bu yulda maslaki beatibordir bois* —(Kasimov, 1989, s.57)

mısraları Sabir'in

*Ses salma, yatanlar uyanır, koy daha yatsın,
Yatmışları razı değilim kimse oyatsın,
Tek-tek ayılan varsa da, hak dadına çatsın,
Ben salim olum, cümle cihan batsa da batsın* (Sabir, 2024, s. 45)

-mısralarıyla aynı ahenktedir. Her iki şair vatan evlatlarının gaflet uykusunda uyumasından rahatsız olmakta ve kayıtsızlığa, kendi çıkarlarına düşkün olan makam sahiplerinin itibarsızlığına, görevlerini vicdanla yapmayanlara şiirlerinin ağırlatıcı mizahıyla itiraz etmektedirler.

Özbek edebiyat biliminde Seidahmet Ajzi'nin Fuzûlî'nin yolunu izlediği görülmektedir. 1924 yılında "İnkilob" dergisinde yayınlanan "Türk Şairi Ajzi" makalesinde şöyle yazıyor: "Şairimiz, eski şiirin biçimsel özelliklerini ve anlatım tarzını adeta benimsemiş ve ona kendi ruhunu, eskisine tamamen karşıt yeni bir ruhu aşlamıştır. Acji, lehçede Fuzulî'nin yolunu izleyen şairlerden biridir"⁵ (Kasimov, 1989, s. 56).

"Molla Nasreddin" dergisi Türkmen Satirik Edebiyatı

Azerbaycan ve Türkmen halklarının sanatsal ilişkileri, 20. yüzyılda "Molla Nasreddin" dergisinin sağladığı büyük edebî imkânlar sayesinde daha da gelişmiştir. Aşkabat, Merv, Çarjuy ve Krasnovodsk şehirlerinde yaşayan Azerbaycanlı aydınlar, Azerbaycan kültürünü ve edebiyatını geniş çapta yaymaya çalışmışlardır. Ana dilinde okulların ve sanat gruplarının açılması, bunlar arasında yer almaktadır. Sayfalarında Türkmen halkının hayatına geniş yer ayıran "Molla Nasreddin" dergisi, sayılarının birinde Türkmen şairi Mahtumkulu ile çağdaşı Durdu arasındaki diyalogla cehaleti ve gerilemeyi eleştirmiştir. 20. yüzyılda Türkmen satirik şiirinin gelişmesine ufuklar açan "Tokmak" dergisi, "Molla Nasreddin" in etkisiyle yayımlanmıştır. Türkmen basın tarihinde, mizah içerikli bir yayın olan "Tokmak" dergisinin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Sovyet Türkmenistan'ın mizahını içeren "Tokmak" dergisi, 1925 yılında Aşkabat'ta yayın hayatına başlamıştır. Azerbaycan kökenli Türkmen edebiyatı eleştirmeni Ekber Aliyev (Ruhî) "Tokmak" dergisini "Nasreddin" in halefi olarak görmektedir. "Tokmak" dergisinin yayıncısı Karaca Burunov, derginin yayınlanmasında "Molla Nasreddin" dergisinin müstesna rolünden şöyle bahsediyor: "Molla Nasreddin" dergisi bize çok şey öğretti. Azerbaycan'ın satirik dergisinin halk hayatına bağlılığı, sade sanat dili, eleştirel ve anlatımcı şiirleri, felyetonları yeni "Tokmak" dergimiz için büyük bir okul oldu. Şiirde satiranın gücünü Kelile'den duymuş olsak da Sabir'in satirası bize dünyaya daha açık gözlerle bakmayı öğretti, Celil Memmedkuluzade'nin nesri bize yepyeni bir dünya açtı. "Molla Nasreddin" dergisinde olduğu gibi, "Tokmak" dergisinin yazarları, şairleri kendi isimleriyle yazmamış, lakaplar kullanmışlardır. "Kepçe sakal", "Gara gulak", "Balıkçı", "Peşgemurt", "Lengeç" gibi lakaplar görülmektedir" (Aşırov ve Arıcan, 2019, s. 125). Derginin başlıca amacı ilk sayısındaki "Tokmak" başlıklı yazıda ortaya çıkmaktadır: "Ey Tokmak, senin dünyaya gelip ortaya çıkmanın ne faydası, ne zararı olur? O zaman Tokmak cevap verir: Bu soruyu tokmak yiyenlere sor!.. Tokmak'ın görevi: Eroin bağımlılarına, kumarçılara, içkicilere, zenginlere, insanlara, ahun mollalara, çok eşlilere, hırsız çapulculara, nasihat etmezse - tokmaktır" (Burunov, Tokmak).

⁵ Bizning şoir eski şeirin şakliy jixatlarini, ifoda tarzini aynan kabul kilib, içiqa eskiqa tamomila karşı bülğon üz ruhini, yani ruhni kirqizqandır. Ajziy sevada Fuzuliy yülünü tutkan şoirlerdandır.

"Tokmak" dergisinin editörü, "Aygıtlı Adım" (Kararlı Adım), "Gızlar Dünyası" (Kızlar Dünyası) adlı meşhur eserlerin yazarı, sosyalist dönemi Türkmen edebiyatının ünlü ismi Berdi Kerbabayev bu etkiyi şöyle anlatıyor: "Ulusal basınımızın gelişmesi için gerekli koşullar oluşur oluşmaz "Molla Nasreddin" dergisinin benzeri "Tokmak" dergisinin yayınına başladık. "Molla Nasreddin" ve "Hophopname" masamızda göz önündeydi. Onlara yöneldik ve onlardan çok şey öğrendik. Bu bakımdan "Molla Nasreddin" dergisi bizim için "Tokmak" dergisi çalışanları için bir ansiklopedi değerindeydi" (Aliyev, 1966, s. 136). Türkmen edebiyatında "Molla Nasreddin" ve "Molla Nasreddinciler" in etkisiyle manzum hikâyeler, felyetonlar ve diğer mizahi eserler kaleme alınmıştır. "Tokmak" dergisindeki yazarların saklı imzası, "Molla Nasreddinciler" in etkisiyle oluşmuştur. Türkmen edebiyatında realist üslubun temelini oluşturan Karaca Burunov, Berdi Kerbabayev, Yakup Nasırlı, Ağahan Durduyev, Azerbaycan satirik edebiyatının etkisiyle yeni bir sanat biçimi ve üslup yaratmışlardır. Türkmen dramaturjisinin kurucusu Karaca Burunov, Cafer Cabbarlı'nın sanat geleneklerinden öğrenmiş, Mirza Elekber Sabir'e yazdığı nazirelerle şairliğe başlamıştır. Azerbaycan konusunda birçok eseri olan Yakup Nasırlı, Sabir'in sanatından etkilenecek sosyal ve siyasal konulu ve ayrıca çocuk şiirleri de yazmıştır.

Aynı "Molla Nasreddin"de olduğu gibi "Tokmak" dergisi, Türkmen halkının sosyal ve siyasal hayatıyla ilgili farklı alanlarda mizahi yazılar içermekle birlikte Türkmen dili, edebiyatı ve tarihi gibi millî konulara geniş yer vermiştir. "Molla Nasreddin" dergisi Azerbaycan dilinin korunması için mücadele verdiği gibi, "Tokmak" dergisi de ana dilini ve edebî dilini sevmeyen, başka dillere önem veren aydınları eleştirmiş, ana dilinin korunmasına dayalı bir edebî dili oluşturmaya çalışmıştır. Örneğin, "Molla Nasreddin" dergisinde yayınlanan karikatürde Azerbaycan erkeğinin yere düşmesi ve onun ağzına zorla, Arap, Fars, Rus kelimelerini tıkmaları tasvir edilmektedir. Düşen kişinin "Ay kardeşler! Ben dilsiz doğmadım. Dilleri ağzıma neden tikiyorsunuz?" diye sorar. (Molla Nasreddin, 2017) ifadesiyle ulusal dili ve yeni alfabe kavramı gündeme gelmektedir. Gerek Özbek, gerekse Türkmen halklarının alfabe konusundaki dayanışmasında Celil Memmedkuluzade'nin ve "Molla Nasreddin" dergisinin güçlü etkisi olmuştur.

Azerbaycan ve Türkmen halkıyla olan sanatsal ilişkilerinin temelini atan edebiyat eleştirmenlerinden biri Salman Mümtaz Asgarov'dur. O, Azerbaycan basınında Mahtimkulu Firaki ve Türkmen edebiyatı hakkında geniş yazılar yayımlamıştır. Şiirleriyle birlikte öykü ve felyetonlar da yayımlayan Salman Mümtaz, satirik eserlerinde dünyadaki insanların yarattığı adaletsizlikleri ve feodal sömürgecilği, dünyanın çelişkilerini ustalıkla eleştirmiştir. Salman Mümtaz, ailesiyle birlikte Aşkabat'ta yaşamış, "Molla Nasreddinciler" in Aşkabat'a seferleri sırasında onlarla tanışmış ve 1918 yılına kadar derginin aracılığıyla milletinin kalkınmasını engelleyenlere karşı kalemiyle savaşmıştır. Salman Mümtaz'ın "Molla Nasreddin" dergisinde Aşkabat'la ilgili "Hortdan Bey" imzasıyla "Aşkabat" başlıklı satirik şiir de yayınlanmıştır.

*Var senin dört meçidin, dükkanıdır mollaların,
Mümkün oldukça satırlar hüri-kılman Aşkabat.
Sürme gözlü hacılar var sende daim bir sürü
Fikri çaşkın, akli taşkın, rişi-elvan Aşkabat.
Becebazdır kerbelayın, siğebazdır meşhedin
Tek bunlardandır ibret dini-iman Aşkabat,
Var (bahayı) skolunda bir edibi-binezir
Ders verir tiryakiden Mirza Tecihan Aşkabat (Aliyev, 1966, s. 137)*

1910 yılında "Molla Nasreddin" dergisinde yayımlanan "Ey Para" satirik şiiri, para sevdalısı olmanın yol açtığı felaketleri ustaca anlatır. Bu doğrultuda Karaca Burunov, Sabir'in "Ey Para" şiirinden esinlenerek "Portfel" satirik şiirini yazmıştır. "Sen ışık kaynağı mısın, ey para, yoksa ruhum musun?" mısrasıyla biten şiirden etkilenen Burunov şöyle yazıyor:

*İnsanlığım, hayatım, kohum, kardeşim benim,
İyi günde hürmetim, dertte sirdaşım benim,
El içinde şişmeye yârim, yoldaşım benim,
Ölürüm ayrılmam, dinim, imanım portfel (Aliyev, 1966, s. 137).*

1925 yılında "Tokmak" dergisinin 4. sayısında yayınlanan bu satirik şiir, para ve mülk uğruna nefisini ve maneviyatını feda eden açgözlü insanları eleştiriyor.

Görüldüğü gibi "Tokmak" dergisi, halkı yoksulluğa ve cehalete sürükleyen içkici yöneticileri, kumarbazları, ayyaşları, hanları, beyleri, mollaları, çokeşlileri, hırsızları ve kaçakları eleştirerek, anlayanlara bir tavsiye, anlamayanlara bir tokmak amacıyla yola çıkmıştır. Özellikle Sabir'in satirik şiirleri Türkmen satirik edebiyatı ortamına hızla girmiş ve bunun sonucunda

pek çok sanat örneğinin "Sabirane" bir ruhla yazılmasını sağlamıştır. Aslen Azerbaycanlı olan Aşkabat aydını Memmedeli Sabit Manafzade, Bakü, Aşkabat, Taşkent ve Duşanbe şehirlerinin gazete ve dergilerinde "Molla Nasreddin" ve "Mazali" mecmualarında "Destancı" imzasıyla satirik örnekler kaleme almıştır. Yetenekli bir şairin 1913 yılında Bakü'de ilk şiir kitabı "Hatirat" yayımlanmıştır. Sabir'in eserlerini derinden benimseyen Manafzade, 1914 yılında Sabir'in aynı isimli şiirine nazire olarak "Hanbacı" şiirini yazmış ve derginin 14. sayısında "Destancı" imzasıyla yayımlamıştır. Kadınların hukuksuzluğunu hedef alan şiir, protesto amacıyla sesini yükselten kadınlara adanmıştır.

*Han bacı, bir fikir ver, gör, bana bu neler yapar.
Kâh görürsün ki, boş yere it gibi çevresin kapar,
Kâh alıp zopasını baş-gözüme vurur, çapar
Bir kişi bulunmuyor, halime ağlaya, bacı!
Dadıma yetiş, kurtar beni, öldüm, amandır, Han bacı!*

*Ağlama mihriban bacı!
Eyleme, çok figan, bacı,
Eşin ne yapsa yapsın bırak.
Sabr eyle, döz, dayan, bacı! (Memmedli, 1969, s. 4).*

1913 yılında Hacı Semet Han'ı tenkit eden "Molla Nasreddin" dergisinin yayını durdurulmuştur. Celil Memmedkuluzade, Alikulu Gamküsar'dan sonra tutuklanan bir diğer Memmedeli Sabit Manafzade olmuştur. Çünkü Manafzade, Celil Memmedkuluzade'nin üslubunun hissedildiği sosyopolitik yazılar ve nesir eserleri yazıyordu.

Sonuç

Bilindiği gibi, Türk halklarının ortak kültüründe Hoca Nasrettin muhalif tutumu olan, çevik bilinçli, mizahın diliyle adaleti savunan ve doğruları anlatan halk ozanıdır. Azerbaycan'da Hoca Nasrettin'in ismi Molla Nasreddin olarak geçer. Celil Memmedkuluzade 1903 yılında "Şarki-Rus" gazetesinde köşe yazarlığını bırakarak "Molla Nasreddin" dergisini yayımlamaya başlamış ve derginin ismini ortak kültüre, Molla Nasrettin'in bütüncül eleştirel gücüne ve mizahına dayanarak "Molla Nasreddin" diye belirlemiştir. Celil Memmedkuluzade yazılarını "Molla Nasreddin" takma adıyla yayımlamıştır.

Despotik yönetimler karşısında durmanın bir tarihi vardır. Varoluşundan günümüze gelene dek iyiyle kötünün mücadelesi, halkın refah seviyesinin ve eğitim seviyesinin ilerlemesini engelleyen güçler ve bu gibi engellerin karşısında susmayan cesaretli, ilerigörümlü aydınlar olmuştur. İyi eğitilmiş toplumlar sosyal, ekonomik, kültürel olarak daima gelişirler. Bu amaç doğrultusunda yola çıkan aydınların mücadeleleriyle insanlık ve toplum denge ve adaletini korumuştur. Toplumu ilerlemeye götüren aydınlar, ilerigörümlü insanlar milletin zenginliğidir; onlar millî bilinç, zekâ kaynakları, serveti, gücü ve umududur. XIX. asrın sonlarından itibaren H. Zerdabi, A. Hüseyinzade, N. Nerimanov, Celil Memmedkuluzade, F. Nemanzade, M. Hadi, H. Cavid, A. Şaig, M. E. Sabir, S. Mensur, Ü.Hacıbeyov, H. Z. Tağıyev, M. E. Resulzade "Ekinci", "Ziya", "Keşkül", "Hayat", "İrşat" "Füyuzat", "Molla Nasreddin" gibi dergilerde cehalet ve her türlü sömürü düzenine karşı savaş açmış, insan haklarını, ortak Türk kültürünü, eğitimin önemini savunmuş, bireylerin davranışlarını, kişiliklerini olumlu yönde geliştirecek bilgi ve becerileri kazandırma yoluna ışık tutmuşlardır.

"Molla Nasreddin" dergisinin Orta Asya'da, Türkiye'de (Osmanlı), Çarlık Rusyası, İran ve Hindistan'da çok sayıda okuru bulunmaktaydı. Yenilikçi şair ve yazarları yetiştirmiş bir ekol olarak "Molla Nasreddin" dergisi Türk dünyası edebiyatlarıyla karşılıklı ilişki ve etkileşim içinde gelişmiş; Yakın ve Orta Doğu halklarına, Tataristan, Kafkasya, Özbekistan, Türkmenistan, Güney Azerbaycan ve Türkiye edebiyatlarına, sosyal düşüncesine etki göstermiş ve millî matbuatlarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Özbek edebiyat bilimcisi Hamdulla Baltabayev Celil Memmedkuluzade'nin "Poçt Kutusu" eserini Özbek Türkçesine uyarlamasının izlenimlerini ifade ederken halklarımızın geçmişini, bugünü ve zengin kültürünü ortaklık yönünden değerlendirerek yazıyor: "Biz büyük bir Türk ağacının yaprakları ve meyveleriyiz. Bu ağacın tek kökü vardır, tek kökten beslenir. Modern insanlar köklerini ve tarihlerini bilmek ister. Bu tarih, Azerbaycanlı, Özbek, Türk, Kazak ve her Türk için bir tarihtir. Geleceğe yaklaşmak için geçmişi bilmek, geçmişle bağ kurmak gerekir (Babayeva, 2020, s.3). Bu açıdan bakıldığında, "Molla Nasreddin" dergisi ve "Molla Nasreddinciler" in faaliyeti büyük önem arz ediyor.

Yüzyıllardır devam eden Azerbaycan-Özbek sanatsal ilişkileri, 20. yüzyılın başında "Molla Nasreddin" dergisi örneğiyle yeni bir aşamaya geçmiştir. "Molla Nasreddin" dergisi, "Sizi Deyip Gelmişim" program makaleleriyle derginin asıl amacını çok sayıda okuyucusuna ulaştırmayı başarmıştır. Sadece Azerbaycan edebiyatı ve basını tarihinde değil, Yakın Doğu özellikle Özbekistan

ve Türkmenistan halklarının tarihinde, "Molla Nasreddin" dergisi özgün üslubuyla ve çok yönlü satirik türleriyle yeni bir edebiyat aşamasının başlangıcıdır. Modernleşmenin ve devrimciliğin bayraktarlığını üstlenmiş, Türk Müslüman dünyasındaki sorunları göstermiş, milletin örnek isimlerini ve tuttukları yolu halkına tanıtmaya çalışmış "Molla Nasreddin" ve Molla Nasreddinciler, günümüz edebiyatına ve toplumuna da hizmette bulunmuşlardır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Abdullayev, V. (1962). Sabir ve Ajzi. *Komünist gazetesi*.
- Adıgüzel, S. (2007). Tiflis edebî muhitinde Molla Nasreddin dergisi ve dergide tartışılan konular. *Bilig*, 41, 1-21.
- Aliyev, G. (1969). Molla Nasreddin ve Özbek edebiyatı. *Azerbaycan Dergisi*, 7, 74-76.
- Aliyev, R. (1966). Molla Nasreddin ve Tokmak dergisi. *Azerbaycan Dergisi*, 12, 137-140.
- Araslı, H. (1998). *Azerbaycan edebiyatı: Tarihi ve problemleri (Seçilmiş eserleri, 1. cilt)*. Gençlik Yayınevi.
- Aşırılı, A. (2009). *Azerbaycan matbuatı tarihi*. İlim Yayınevi.
- Aşırova, T., & Arıcan, O. (2019). Türkmen basın tarihinde Tokmak dergisi. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD)*, 3(2), 121-131.
- Babayeva, G. (2020). Molla Nasreddin ve Özbek satirik edebiyatı. *Mukayiseli Edebiyatşinaslık Dergisi*, 1, 184-190.
- Bağırov, A. (1976). Sabir ve Ajzi. *Edebiyat ve İncəsənət Gazetesi*, 3, 5.
- Boltaboyev, H. (2019). *Jalil Mammataqulizoda va ozbek adabiyoti*. Mumtoz Soz Yayınevi.
- Burunov, G. (1925). *Yelkengulak. Tokmak Dergisi*.
- Heşimova, T. (2004). *Poeziya köprüsü (Özbek ve Türkmen halklarının edebiyatları temelinde)*. Kartal Yayınevi.
- Kahramanlı, N. (2021). Molla Nasreddin dergisinin iki önemli yazarı: Mirza Celil ve Sabir. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9(26), 52-68.
- Kasimov, B. (1989). Türk şairi Ajziy (Maqola Inkilob jurnalining 1924 yil 11-12 sonlarida e'lon qilingan). *Özbekistan Adabiyeti va Sanyati Gazetesi*, 2-4.
- Memmedli, G. (1969). Açılmamış sayfalar – Memmedli Sabit Manafzadeh. *Edebiyat ve İncəsənət Gazetesi*, 9-15.
- Molla Nasreddin dergisi. (1917). Orijinal nüshalar. <https://mnjurnal.az/>*
- Molla Nasreddin dergisi. (t.y.). Orijinal nüshalar: Jurnalın tarihi. <https://mnjurnal.az/az.php?qo=tarix>*
- Muštum dergisi (1924). Taşkent.*
- Sabir, E. M. (1934). *Bütün eserler*. Azernesr Yayınevi.
- Sabir, E. M. (2004). *Hophopname (2 cilt)*. Şark-Garp Yayınevi.
- Sabir, E. M. (t.y.). Millet nice tarac olur olsun, ne işim var? [Şiir]. 26 Temmuz 2024 tarihinde <http://anl.az/el/s/s001/s001001/mnt001.htm>
- Sariahmetoğlu, N. (2002). Molla Nasreddin dergisinde kadın meselesinin aksi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 7, 267-284.
- Uygur, E. (2006). Molla Nasreddin dergisinde felyetonlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3, 7-21.

Structured Abstract

After the Russian Revolution of 1905, the open-minded, courageous and brave intellectuals of Azerbaijan began to express their desire for enlightenment and freedom more actively. Mirza Jalil Mammadkuluzade, who was able to overcome all the obstacles that the conditions of the period presented to him, left his column in the newspaper "Sharki-Rus" in 1903 and published the first issue of the weekly political humor journal "Molla Nasreddin" (1906-1931) in 1906. C. Mammadkuluzade determined the name of the journal as "Molla Nasreddin" based on the common culture, Hoca Nasreddin's holistic critical power and humor. Jalil Mammadkuluzade published his articles under the pseudonym "Molla Nasreddin." The first issue of this small but effective humor journal was printed in the Tiflis Gayret Printing House on April 7, 1906, and its last issue was printed in January 1931; and 741 issues were published between these dates. The journal was first published in Tiflis, then in Tabriz for a short while, and then in Baku. "Molla Nasreddin" journal had many readers in Central Asia, Türkiye, Tsarist Russia, Iran, and India. As a school that trained innovative poets and writers, "Molla Nasreddin" journal developed through mutual relations and interactions with the literatures of the Turkic world, influenced the Near and Middle Eastern peoples, Tatarstan, the Caucasus, Uzbekistan, Turkmenistan, South Azerbaijan, and Turkey, and their social thought, and played an important role in the development of their national press. At the beginning of the 20th century, the journal "Molla Nasreddin", in particular, contributed to the development of literary relations with the Turkmen and Uzbek peoples, to their transformation into a new artistic bridge, and to the strengthening of historical friendships. At the beginning of the last century, journals such as "Tokmak" in Turkmenistan and "Muştum" in Uzbekistan, which were published in Central Asia, were the harbingers of enlightenment ideas, took a definite stand against the scourge of superstition and slavery, nurtured love of nation and land in thoughts, and developed the critical realism of innovative ideas, were created under the influence of the journal "Molla Nasreddin" and the followers of "Molla Nasreddin".

One of the main reasons why the Uzbek people and intellectuals showed interest in the works of "Molla Nasreddinists", especially Jalil Mammadkuluzade and Sabir, was that the common problems of both nations were expressed in the prose and poetry examples they published in the pages of the journal. The immorality and disorder of the rich people of Bukhara and their neglect of the people's problems were constantly criticized in the journal. In the "Molla Nasreddin" journal, Alikulu Gamkuser expressed the cruelties of the Bukhara emir Ahad Khan and emir Mir Alim. Uzbek satirical poetry highlights the significant artistic influence of Mirza Elekber Sabir. The satirical poetry written under his influence, along with the emergence of successors like Raci, Shukuri, and Ajzi, highlights important artistic relations between Azerbaijani and Uzbek people. Azerbaijani-Turkmen artistic relations, rooted in oral folk literature and classical works, developed further in the 20th century thanks to the great literary opportunities of the "Molla Nasreddin" journal. It criticized ignorance and regression through the dialogue between Mahtimkulu and his contemporary Durdu. The "Tokmak" journal, which opened horizons for the development of Turkmen satirical poetry in the 20th century, was published under the influence of "Molla Nasreddin". The "Tokmak" journal, which is a humorous publication, holds special importance in the history of the Turkmen press. The hidden signature of the writers in the "Tokmak" journal was formed under the influence of "Molla Nasreddinciler". Karaca Burunov, Berdi Kerabayev, Yagup Nasırlı, Aga Khan Durduyev, who formed the basis of the realist style in Turkmen literature, created a new art form and style under the influence of Azerbaijani satirical literature. Karaca Burunov, and learned from the artistic traditions of Cafer Cabbarlı, the founder of Turkmen dramaturgy, started his poetry career with verses written to Mirza Elekber Sabir. Influenced by the art of Yakup Nasırlı Sabir, who wrote many works on Azerbaijan, he also wrote poems on social and political subjects as well as children's poems. The Azerbaijani-Uzbek and Azerbaijani-Turkmen artistic relations, which have continued for centuries, entered a new stage at the beginning of the 20th century with the example of the "Molla Nasreddin" journal.

"Molla Nasreddin" journal was the beginning of a new literary stage not only in the history of Azerbaijani literature and press, but also in the history of the Near East, especially in Uzbekistan and Turkmenistan, with its unique style and multifaceted satirical genres. "Molla Nasreddin" and Molla Nasreddin" followers who took on the role of modernization and revolutionism, showed the problems in the Turkish Muslim world, tried to introduce the people to the exemplary names of the nation and the path they followed and also served today's literature and society.